

SIGMUND FREUD
OPERE ESENȚIALE
vol. 4

Cuvântul de spirit și raportul său
cu inconștientul

Traducere din germană
DANIELA ȘTEFĂNESCU
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Note introductive și coordonare terminologică
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Notă asupra ediției
RALUCA HURDUC

Editori

Silviu Dragomir
Vasile Dem. Zamfirescu

Director editorial

Magdalena Mărculescu

Responsabil ediție

Raluca Hurduc

Design

Faber Studio (S. Olteanu, B. Hațeganu, D. Dumbrăvician)

Redactor

Daniela Ștefănescu

Director producție

Cristian Claudiu Coban

DTP

Eugenia Ursu

Corectură

Sînziana Doman

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României**FREUD, SIGMUND**

Opere esențiale / Sigmund Freud ; coord. ed.: Vasile Dem. Zamfirescu.

- București : Editura Trei, 2009

11 vol.

ISBN 978-973-707-333-4

Vol. 4. : Cuvântul de spirit și raportul său cu inconștientul /

trad.: Vasile Dem Zamfirescu, Daniela Ștefănescu. - 2009.

- Bibliogr. - Index.

- ISBN 978-973-707-328-0

I. Zamfirescu, Vasile Dem. (coord. ; trad.)

II. Ștefănescu, Daniela (trad.)

159.964.2

615.851.1

Această carte a fost tradusă după S. Freud – *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewußten; Der Familienroman der Neurotiker; Über den Gegensinn der Urworte; Zur Psychologie des Gymnasisten; Der Humor; Brief an Romain Rolland (Eine Erinnerungsstörung auf der Akropolis)*

© Copyright EDITURA TREI, 2010

C.P. 27-0490, București,

Tel./Fax: +4 021 300 60 90, e-mail: comenzi@edituratrei.ro, www.edituratrei.ro

ISBN: 978-973-707-328-0

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i>	7
Cuvântul de spirit și raportul său cu inconștientul	9
Notă introductivă	10
A. Partea analitică	13
I. Introducere.....	13
II. Tehnica cuvântului de spirit.....	22
III. Tendințele cuvântului de spirit.....	109
B. Partea sintetică	142
IV. Mecanismul plăcerii și psihogeneza cuvântului de spirit.....	142
V. Mobilurile cuvântului de spirit.	168
C. Partea teoretică	189
VI. Raportul cuvântului de spirit cu visul și inconștientul	189
VII. Cuvântul de spirit și comicul.....	213
Romanul de familie al nevroticilor	277
Notă introductivă	278
Despre sensul contrar al cuvintelor străvechi	285
Notă introductivă	286
Despre psihologia gimnazistului	295

Notă introductivă	296
Umorul	303
Notă introductivă	304
Scrisoare către Romain Rolland	313
(Perturbarea unei amintiri pe Acropole)	313
Notă introductivă	314
Perturbarea unei amintiri pe Acropole	316
Bibliografie	326
Lista abrevierilor	332
Index	333

**CUVÂNTUL DE SPIRIT
ȘI RAPORTUL SĂU CU INCONȘTIENȚUL**

(1905)

A.

Partea analitică

I. Introducere

[1]

Cine a avut odată ocazia să se documenteze în literatura estetică și psihologică de specialitate asupra explicației ce se poate da în legătură cu natura și raporturile cuvântului de spirit, acela va trebui să admită că nu i s-a dedicat cuvântului de spirit nici pe departe efortul filosofic pe care-l merită prin rolul ce-l deține în viața noastră spirituală. Putem semnală doar un număr redus de gânditori pe care i-au preocupat mai îndeaproape problemele cuvântului de spirit. Ce-i drept, printre cei care au studiat cuvântul de spirit se află nume strălucitoare, precum scriitorul Jean Paul (Fr. Richter) și filosofii Th. Vischer, Kuno Fischer și Th. Lipps; dar și la acești autori tema cuvântului de spirit rămâne în fundal, în timp ce interesul principal al cercetării se îndreaptă spre problema mai cuprinzătoare și atrăgătoare a comicului.

Citind această literatură avem mai întâi impresia că ar fi complet neadecvat să tratăm cuvântul de spirit altfel decât în relație cu comicul.

După Th. Lipps (*Komik und Humor*, 1898)¹ cuvântul de spirit este „comicul absolut subiectiv“, deci comicul „pe

---

¹ *Beiträge zur Ästhetik (Contribuții la estetică)*, editată de Theodor Lipps și Richard Maria Werner, VI. O carte căreia îi datorez curajul și posibilitatea de a întreprinde această încercare.

care-l producem noi înșine, care este parte integrantă din activitatea noastră ca atare, comicul față de care ne comportăm întotdeauna ca subiect ce stă undeva deasupra, niciodată ca obiect, nici măcar ca obiect voluntar“ (p. 101). În scop explicativ vom cita următoarea lui observație: cuvântul de spirit înseamnă în genere „orice producere conștientă și dibace a comicului, fie că este comic de intuire, fie de situație“ (p. 98).

K. Fischer deslușește relația cuvântului de spirit cu comicul apelând la caricatură, intercalată între cele două în prezentarea lui *Über den Witz (Despre cuvântul de spirit, 1889)*. Obiectul comicului este urâtul în oricare dintre formele sale de apariție: „Acolo unde este acoperit, el trebuie descoperit în lumina considerației comice, acolo unde nu este observat sau de-abia de este observat, el trebuie luat și scos în evidență și astfel revelat, încât să se afișeze clar și deschis în plină zi. [...] Așa ia naștere caricatura“ (p. 56). — „Lumea noastră spirituală, universul intelectual al gândurilor și reprezentărilor noastre, nu se etalează în fața privirii observației exterioare, nu poate fi direct reprezentată imagistic și plastic, și totuși ea conține și inhibiții, cusururi, diformități, o întreagă gamă a ridicolului și a contrastelor comice. Pentru a le scoate în relief și a le face accesibile contemplației estetice va fi necesară o forță capabilă nu numai să reprezinte obiecte în mod nemijlocit, ci și să reflecteze la aceste reprezentări și să le elucideze: o forță ce lămurește gândurile. Această forță este numai *judicata*. Judicata care produce contrastul comic este *cuvântul de spirit*, el a avut un rol tăcut deja în caricatură, însă abia în judecată ajunge la forma-i particulară și la tărâmul liber al desfășurării lui“ (pp. 61–62).

După cum se vede, Lipps deplasează caracterul care distinge, în interiorul comicului, cuvântul de spirit în activitate, în atitudinea activă a subiectului, în vreme ce K. Fischer

caracterizează cuvântul de spirit prin relația cu obiectul său drept care trebuie considerat urâtul tainic al lumii gândurilor. Nu putem aprecia corectitudinea acestor definiții ale cuvântului de spirit, ba de-abia de le putem înțelege, dacă nu le plasăm din nou în contextul din care par ele aici a fi fost smulse; și astfel ne-am vedea constrânși să ne croim un drum prin noianul reprezentărilor consacrate de diverși autori comicului, pentru a afla de la ei ceva despre cuvântul de spirit. Constatăm totuși în alte pasaje că aceiași autori pot indica și anumite trăsături esențiale și general valabile ale cuvântului de spirit, la care nu se ține cont de relația acestuia cu comicul.

Caracterizarea cuvântului de spirit făcută de K. Fischer, care pare a-l satisface cel mai bine chiar pe autor, sună astfel: „Cuvântul de spirit este o judecată *jucăușă*“ (p. 64). Pentru elucidarea acestei expresii autorul ne trimite la analogia: „Așa cum libertatea estetică constă în observația jucăușă a lucrurilor“ (p. 62). Într-un alt loc (p. 22) atitudinea estetică față de un obiect este caracterizată prin condiția să nu cerem nimic de la acest obiect, în special să nu cerem o satisfacere a necesităților noastre importante, ci să ne mulțumim cu plăcerea contemplării lui. Atitudinea estetică este *jucăușă* spre deosebire de atitudinea în muncă. — „Se prea poate ca din libertatea estetică să provină și un fel de a judeca desprins din încătușarea obișnuită și firul conducător obișnuit, pe care îl voi numi din cauza originii sale «judecata jucăușă», și ca în acest concept să fie conținută prima condiție, dacă nu chiar întreaga formulă, care soluționează problema noastră. «Libertatea dă spirit și spiritul dă libertate», spune Jean Paul. «Spiritul este un simplu joc de idei»“ (p. 28).

Celor pe care i-a preocupat cuvântul de spirit le-a plăcut dintotdeauna să-l definească drept aptitudinea de a găsi asemănări în rândul neasemuibilului, deci asemănări ascunse.

Jean Paul a exprimat spiritual chiar această idee: „Cuvântul de spirit este preotul deghizat care cunună orice pereche.“ Th. Vischer face completarea: „Îi place cel mai mult să cunune perechile a căror unire rudele nu vor s-o accepte.“ Vischer obiectează însă că există spirite la care nu este vorba de comparație, deci nici de căutarea asemănărilor. El definește, așadar, cuvântul de spirit puțin diferit de Jean Paul — drept aptitudinea de a îmbina într-o unitate, cu o viteză surprinzătoare, mai multe noțiuni care, după conținutul lor și nexul căruia îi aparțin, sunt de fapt străine una de alta. Vischer subliniază apoi că în multe judecăți spirituale nu se găsesc asemănări, ci deosebiri, și Lipps atrage atenția că aceste definiții se referă la spiritul pe care-l *are* omul de spirit, și nu la cel pe care-l *face*.

Alte puncte de vedere legate într-un anume sens între ele, care au fost luate în considerare la determinarea conceptuală sau la descrierea cuvântului de spirit, sunt „contrastul reprezentărilor“, „sensul în nonsens“, „stupefierea și iluminarea“.

Pe contrastul reprezentărilor pun accent definiții precum cea a lui Kraepelin.

Cuvântul de spirit este, conform definiției lui, „unirea sau îmbinarea arbitrară a două reprezentări ce contrastează între ele într-un mod sau altul, de obicei prin intermediul asociației verbale“. Unui critic cum e Lipps nu-i este greu să sesizeze întregul neajuns al acestei formule, dar nici el nu exclude elementul contrastului, ci doar îl deplasează. „Contrastul rămâne, dar el nu este un contrast ce rezidă, sub o formă sau alta, în reprezentările legate de cuvinte, ci contrastul sau contradicția dintre semnificația și lipsa de semnificație a cuvintelor“ (1898, p. 83). Exemplele elucidează cum poate fi înțeleasă această din urmă idee. „Un contrast se naște abia atunci când [...] atribuim mai întâi cuvintelor sale o semnificație, pe care apoi nu le-o mai putem atribui“ (pp. 115–116).

Dezvoltând în continuare acest ultim aspect, opoziția dintre „sens și nonsens” își capătă întreaga importanță. „Ceea ce considerăm într-un moment drept plin de sens ne apare apoi ca fiind total lipsit de sens. În aceasta constă atunci procesul comic.” [...] „O afirmație ne apare drept spirituală dacă îi atribuim o anumită semnificație din necesitate psihologică, pentru ca, procedând așa, să i-o și retragem apoi imediat. Prin semnificație putem înțelege mai multe lucruri. Noi împrumutăm unei afirmații un *sens*, știind că el nu-i poate reveni în mod logic. Găsim în ea un *adevăr*, pe care, ca urmare a legilor experienței sau a obișnuințelor generale ale gândirii noastre, trebuie apoi să i-l recuzăm. Îi atribuim o consecință logică sau practică ce depășește conținutul ei real, pentru a nega chiar această consecință de îndată ce sesizăm adevărata natură a aserțiunii. În toate cazurile, procesul psihologic, pe care îl declanșează în noi spiritul și pe care se întemeiază sentimentul comicului, constă în trecerea nemijlocită de la acel împrumut, acea aderare, atribuire, la conștiința sau impresia relativei lipse de sens” (p. 107).

Oricât de sugestiv ar suna această explicație, tot am dori să ridicăm aici problema dacă opoziția dintre sens și lipsă de sens, pe care se bazează sentimentul comicului, contribuie și la definirea conceptuală a cuvântului de spirit, în măsura în care acesta se deosebește de comic.

Și elementul „stupefierii și iluminării” pătrunde adânc în problema relației dintre cuvântul de spirit și comic. Kant afirmă în genere despre comic că o particularitate mai ciudată a lui este aceea că el nu ne poate induce în eroare decât pentru o clipă. Heymans (1896) arată cum efectul unui spirit rezultă din înșiruirea stupefiere–iluminare. El își exemplifică părerea cu un cuvânt de spirit excelent al lui Heine, care-l pune pe unul dintre personajele sale, sârmanul vânzător de bilete de loterie Hirsch-Hyacinth, să se la-

ude că marele baron Rothschild l-a tratat de la egal la egal, într-un mod de-a dreptul *familionar*. Aici cuvântul care este purtătorul spiritului pare mai întâi a fi o formulare greșită, ceva ininteligibil, incomprehensibil, enigmatic. Prin aceasta el provoacă stupefiere. Comicul reiese din soluționarea stupefierii, din înțelegerea cuvântului. Lipps (1898, p. 95) adaugă aici că acest prim stadiu al iluminării, constatarea că cuvântul care provoca stupefiere înseamnă cutare și cutare lucru, este urmat de un al doilea, în care realizăm că acest cuvânt lipsit de sens ne-a stupefiat și apoi a produs sensul corect. Cea de-a doua iluminare, constatarea că un cuvânt lipsit de sens conform uzului obișnuit al limbii a fost vinovat pentru tot, a cauzat tot, această descompunere, această dizolvare în neant, abia ea produce comicul.

Oricare dintre cele două concepții ni s-ar părea mai plauzibilă, prin discuțiile despre stupefiere și iluminare ne apropiem de un anumit mod de înțelegere a chestiunii. Căci dacă efectul comic al *familionar*-ului lui Heine constă în descompunerea cuvântului aparent lipsit de sens, atunci „spiritul“ trebuie transpus asupra alcătuirii acestui cuvânt și asupra caracterului cuvântului astfel format.

Fără nicio legătură cu punctele de vedere precedente, o altă particularitate a cuvântului de spirit este recunoscută de toți autorii ca fiind esențială pentru el. „*Concizia* este trupul și sufletul cuvântului de spirit, este spiritul însuși“, spune Jean Paul (1804, partea a II-a, par. 42) și nu face astfel decât să modifice o vorbă a bătrânului guraliv Polonius din *Hamlet* de Shakespeare (actul II, scena 2):

„Întrucât concizia este sufletul spiritului,
Digresiunea trupul și ornamentul exterior,
Mă voi exprima pe scurt.“

Sugestivă este și evocarea conciziei cuvântului de spirit la Lipps (1898, p. 90). „Spiritul spune ceea ce spune, nu întotdeauna în puține, dar întotdeauna în *prea* puține cuvinte, deci în cuvinte care conform logicii stricte sau felului obișnuit de a gândi și a vorbi sunt insuficiente. În cele din urmă el o poate spune tocmai trecând-o sub tăcere.“

„Faptul că spiritul trebuie să scoată la iveală ceva *secret* și *ascuns*“ (K. Fischer, 1889, p. 51) a fost semnalat deja la asocierea cuvântului de spirit cu caricatura. Mai evidențiez o dată această caracteristică, pentru că și ea are mai mult de-a face cu esența cuvântului de spirit decât cu apartenența sa la comic.

[2]

Știu prea bine că cele câteva citate disparate de mai sus, extrase din scrierile despre cuvântul de spirit, nu pot da o idee justă a valorii acestor scrieri. Având în vedere dificultățile ce se ivesc ca urmare a unei redări lipsite de echivoc a unor procese de gândire atât de complicate și fin nuanțate, nu-i pot scuti pe cititorii dotați cu o curiozitate intelectuală mai profundă de efortul de a-și rotunji informațiile dorite recurgând la izvoarele primordiale. Nu știu însă dacă vor fi pe deplin satisfăcuți. Criteriile și însușirile cuvântului de spirit indicate de autori și rezumate ceva mai sus — activitatea, raportarea la conținutul gândirii noastre, caracterul judecății jucăușe, asocierea neasemănătorului, contrastul reprezentărilor, „sensul în nonsens“, succesiunea stupefiere–iluminare, scoaterea la iveală a ascunsului și felul special al conciziei cuvântului de spirit — ne par, ce-i drept, la prima vedere atât de nimerite și de ușor de dovedit pe baza exemplelor, încât nu putem cădea pradă pericolului de a subaprecia valoarea unor astfel de concepții; dar sunt *disiecta membra* pe care am

dori să le vedem integrate într-un tot organic. În definitiv ele nu contribuie mai mult la cunoașterea cuvântului de spirit decât, spre exemplu, un șir de anecdote la caracterizarea unei personalități a cărei biografie dorim s-o trasăm. Ne lipsește cu desăvârșire înțelegerea contextului-premisă al definițiilor determinanți în parte, de pildă ce are de-a face concizia cuvântului de spirit cu caracterul său de judecată jucăușă; ignorăm și dacă, pentru a fi cu adevărat spiritual, cuvântul de spirit trebuie să îndeplinească toate aceste condiții sau numai câteva dintre ele; care dintre ele pot fi atunci reprezentate prin altele și care sunt indispensabile? Ne-am dori și o grupare și împărțire a cuvintelor de spirit pe baza trăsăturilor lor considerate esențiale. Clasificarea pe care o găsim la autori se bazează, pe de-o parte, pe mijloacele tehnice, pe de altă parte, pe modul de folosire a cuvântului de spirit în vorbire (spirit bazat pe asonanță, joc de cuvinte — cuvânt de spirit caricaturizant, caracterizant, refuz spiritual).

Nu am fi deci puși în încurcătură dacă ar trebui să indicăm obiectivele unor strădanii mai aprofundate întru elucidarea cuvântului de spirit. Pentru a ne asigura reușita ar trebui fie să includem în lucrare noi puncte de vedere, fie să încercăm a pătrunde tot mai în adâncime, dublându-ne atenția și interesul. Putem să ne propunem ca, cel puțin în ceea ce privește acest ultim mijloc, să nu neglijăm nimic. Este oricum izbitor cât de puține exemple de cuvinte de spirit recunoscute ca atare le sunt suficiente autorilor pentru cercetările lor și cum fiecare le preia mereu pe aceleași de la predecesorii săi. Nu ne putem sustrage îndatoririi de a analiza aceleași exemple care le-au servit deja autorilor clasici când au studiat cuvântul de spirit, dar intenționăm să ne îndreptăm atenția și către materiale noi spre a obține o bază mai largă pentru concluziile noastre. Este atunci de la sine înțeles că vom folosi acele exemple de spirite ca obiecte ale

cercetării noastre care ne-au lăsat chiar nouă de-a lungul vieții impresia cea mai puternică și ne-au făcut să râdem cel mai copios.

Oare tema cuvântului de spirit este demnă de un asemenea efort? După părerea mea, ea este, neîndoielnic. Dacă fac abstracție de motive personale ce urmează a fi dezvăluite pe parcursul acestui studiu, motive ce m-au îndemnat să îmi aprofundez înțelegerea cuvântului de spirit, mă pot referi la starea de fapt a corelației strânse a întregului eveniment psihologic, care asigură unei cunoașteri psihologice și într-un domeniu îndepărtat o valoare pentru alte domenii ce nu putea fi estimată anticipat. Putem reaminti și ce atracție specială, ce șarm deosebit exercită cuvântul de spirit în societatea noastră. O glumă nouă are aproape efectul unui eveniment de interes general; ea este transmisă din gură în gură aido- ma știrii despre cea mai recentă victorie. Chiar și mulți oameni de vază care consideră demn de comunicat altora cum au ajuns ce au ajuns, ce orașe și țări au văzut și ce personalități proeminente au frecventat nu se dau înapoi de la a include în descrierea vieții lor câte un spirit deosebit de bun pe care l-au auzit.²

---

² J. v. Falke, *Lebenserinnerungen (Amintiri)*, 1897.

II. Tehnica cuvântului de spirit

[1]

Să luăm la întâmplare primul exemplu cu un cuvânt de spirit pe care l-am întâlnit în capitolul precedent.

În fragmentul din *Reisebilder (Imagini de călătorie)* intitulat „Die Bäder von Lucca” („Băile din Lucca”), H. Heine introduce personajul delicios al vânzătorului de bilete de loterie și chirurgului de bătăături Hirsch-Hyacynth din Hamburg care se fălește în fața poetului cu relațiile lui cu bogatul baron Rothschild și spune în final: „Și să-mi dea Dumnezeu să am parte de sănătate, domnule doctor, că așa-i: am stat lângă Salomon Rothschild și el m-a tratat de la egal la egal, într-un mod de-a dreptul *familionar*.”

Pe baza acestui exemplu recunoscut ca excelent și plin de haz au explicat Heymans și Lipps derivarea efectului comic al cuvântului de spirit din „stupefiere și iluminare” [vezi p. 18]. Noi lășăm însă deoparte această chestiune și ne punem o întrebare: ce face oare din vorbele lui Hirsch-Hyacynth un spirit? Una din două: fie ideea exprimată în propoziție denotă un caracter spiritual, fie spiritul rezidă în exprimarea pe care ideea a găsit-o în propoziție. Oriunde s-ar manifesta caracterul spiritului, acolo îl vom urmări în continuare și vom încerca să-l sesizăm.

O idee poate fi exprimată în general sub diferite forme verbale — deci prin cuvinte — care o pot reda toate într-un mod la fel de adecvat. În vorbele lui Hirsch-Hyacynth avem de-a face cu o formă anume de exprimare a unei idei și, după cum intuim, cu una întru totul specială, care nu este dintre cele mai ușor de înțeles. Să încercăm să redăm aceeași idee cât se poate de fidel cu alte cuvinte. Lipps a făcut-o deja, ex-

plicând astfel într-o câțiva formularea poetului. El arată (1898, p. 87): „Înțelegem că Heine vrea să spună că primirea a fost una familiară, și anume una de felul acela bine cunoscut care nu prea are de câștigat în plăcere de pe urma notei speciale pe care o dă condiția de milionar.“ Noi nu modificăm nimic în ceea ce privește sensul dacă adoptăm o altă variantă, care cadrează poate mai bine cu vorbirea lui Hirsch-Hyacinth: „Rothschild m-a tratat de la egal la egal, într-un mod de-a dreptul *familiar*, adică atât cât este în stare un *milionar*.“ Condescendența unui om bogat, am adăuga noi, are întotdeauna ceva penibil pentru cel cărui i se adresează.³

Oricare dintre cele două formulări echivalente ale ideii adoptăm, constatăm că problema pe care ne-am pus-o este deja rezolvată. În acest exemplu caracterul spiritual nu rezidă în idee. Remarca pe care Heine o pune în gura lui Hirsch-Hyacinth al său este corectă și pătrunzătoare, o remarcă de o amărăciune incontestabilă, de altfel ușor de înțeles din partea unui om sărman în fața unei bogății atât de mari, dar nu am putea s-o numim spirituală. Dacă cineva care la transpunere nu se poate elibera de amintirea versiunii poetului ar fi de părere că ideea ar fi totuși și în sine spirituală, atunci îi putem indica un criteriu sigur care stabilește că la transpunere caracterul spiritual s-a pierdut. Vorbele lui Hirsch-Hyacinth ne-au făcut să râdem copios, pe când redarea lor fidelă ca sens aparținându-i lui Lipps, ca și varianta noastră ne pot plăcea, pot să ne incite la meditație, dar nu ne pot face să râdem.

Dacă însă caracterul spiritual al exemplului nostru nu stă în idee, atunci el trebuie căutat în formă, în modul său de ex-

---

³ Acest cuvânt de spirit ne va mai reține și într-un alt loc, iar acolo vom folosi prilejul pentru a aduce o corectură transpunerii lui de către Lipps căreia i se asociază și a noastră, însă această rectificare nu afectează explicațiile ce urmează aici.